

Yaqut Axundova
ADU

TƏDRİS PROSESİNDƏ EŞİDİB-ANLAMANNIN ROLU

Açar sözlər: *nitq fəaliyyəti, eşidib-anlama, ünsiyyət, öyrənmə prosesi.*

Key words: *speech activity, listening, communication, learning process.*

Ключевые слова: *речевая деятельность, аудирование, коммуникация, учебный процес.*

Qədim zamanlardan müxtəlif dillərdə danışan insanların bir-biriləri ilə münasibət saxlaması şifahi danışmaq vasitəsi ilə həyata keçirilmişdir. Şifahi şəkildə informasiya ötürülmüş və bu məlumat zənn etmə vasitəsi ilə dərk edilmiş, müvafiq hərəkətlərlə nümayiş etdirilmişdir. Təbii olaraq, eşidib-anlama, yəni şifahi şəkildə təqdim edilmiş informasiyanın dərk edilməsi dil daşıyıcıları tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bu məsələ insanların bir-biri ilə əlaqə yaratması prosesində əsas rol oynamışdır. Bunun ilkin mərhələsini əcnəbi dildə söylənilən nitqi dinləmək və onu dərk etmək təşkil etmişdir. Xarici dilin tədrisi metodikası bütün dövrlərdə təkmilləşmiş və daha yeni, daha təsirli metodlar axtarılmışdır.

Tədrisin bir çox müasir metodlarında eşidib-anlama aparıcı rol oynayır: birbaşa, təbii, şifahi, audiolinqval, audiovizual və digər vasitələrlə eşidib-anlama. Nümunə olaraq xarici dilin tədrisi zamanı istifadə edilən eşidib-anlama metodu haqqında Cek S.Riçard və Teodor S.Rodçersin modelini göstərmək olar. Bu metod üzrə aparılan iş aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

1. Birinci mərhələdə dialoqun dinlənməsi, onun təkrar edilməsi hər sətrdə xorla və ya fərdi qaydada həyata keçirilir və dialoqun tədrisi olaraq əzbər səsləndirilməsi vacib şərtidir. Bu mərhələdə tələbələr dərslərdən istifadə etmirlər. Dialoqun bütövlükdə dərk edilməsi şifahi deyim vasitəsi ilə həyata keçirilir.

2. İkinci mərhələdə tələbələr dialoqu öz maraqlarına uyğun şəkildə dəyişdirirlər və onu dinləyirlər.

3. Üçüncü mərhələdə dialoqun tərkibində istifadə edilmiş bir neçə qrammatik məqamlar seçilir, müəllim tərəfindən həmin qrammatik məqamlar tələbələrə izah olunur və sonra “dril” tipli tapşırıqlarla həmin qrammatik materiallar üzərində iş aparılır.

4. Dördüncü mərhələdə tələbələrin dərslərlərə müraciət etmək imkanları yaranır, orada onlar oxucuya aid olan tapşırıqları, yazı və qrammatik materialı elə yenidən dialoqda öyrəndikləri materiallar əsasında yerinə yetirirlər.

5. Sonuncu, beşinci mərhələdə iş dil laboratoriyasında yerinə yetirilir və orada tələbələr öyrəndikləri dialoqa uyğun olan digər dialoqlar və “drillər” üzərində iş aparırlar [9, 58-59].

Xarici dilin öyrənilməsində Tim Mörfi haqlı olaraq eşidib-anlamaya üstünlük verir. Belə ki, onun fikrincə dil hər şeydən əvvəl ünsiyyətin şifahi formasıdır, yazılı forma isə sonra əmələ gəlir. Bununla belə, o, hesab edir ki, bütün dörd aspekt: eşidib-anlama, danışmaq, oxu və yazı bir-birindən ayrılmaz tərkib hissələridir və hər bir aspekt, digər aspektin inkişaf etməsinə öz töhfəsini verir [8, 13]. Bütün deyilənlərin düzgün olmasını qəbul etməklə yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, dil daşıyıcısı ilə ünsiyyətə hazırlaşarkən üstünlüyün eşidib-anlamaya məxsus olduğu ortaya çıxır.

Xarici dilin tədrisində istifadə edilən müasir metodikada nitq fəaliyyətinin müxtəlif tiplərinin qarşılıqlı fəaliyyəti probleminə böyük diqqət ayrılır. Bunların arasında ümumi cəhətdən hamı tərəfindən qəbul edilmiş məsələ eşidib-anlama elə danışmaq arasında mövcud olan qarşılıqlı fəaliyyət prinsipi-dir. Bununla belə eşidib-anlama yazılı nitq qabiliyyətinin inkişaf etməsinə hiss ediləcək dərəcədə təsir göstərir. Bu haqda T.V.Rozanova özünün yazmış olduğu “Adi və kar uşaqlarda yazılı nitqin inkişafının müqayisəli analizi” kitabında qeyd etmişdir [5, 76].

Dərs zamanı dinləmə ilə danışma arasındakı zaman münasibətlərini M.Vest 5:1 və ya 6:1 nisbətində müəyyənləşdirir. Bu o deməkdir ki, dərslərin böyük bir hissəsini müəllim danışır, tələbə isə qulaq asır. Danışığın inkişafı nöqtəyi-nəzərdən sual-cavab metodu vasitəsi ilə öyrədilən istənilən eşidib-anlama dərsi əslində mahiyyətcə eşidib-anlama dərsi hesab edilə bilər, çünki müəllim suallar verir, həmin sualları təkrarlayır və əgər şagirdlər başa düşmürlərsə müəllim onların səhvlərini düzəldir. Müəllif hesab edir ki, şagirdlər dərslərdə çox danışmalıdırlar və ona görə də sual-cavab metodunu tənqid edir. “Dinləmənin inkişafı üçün xüsusi dərslərdən istifadə edilməlidir”, çünki dərslərdə ya tamamilə, ya da dərslərin yarısı eşidib-anlamaya həsr edilir.

Təklif olunan bölgü bütün şagird qruplarına aid edilir. Nəzərdə tutulur ki, hər bir tələbə, məsələn, dərslərin 25%-ni eşidib-anlamaya və 25%-ni isə danışığa həsr edir. Ayrı-ayrı şagirdləri nəzərdən keçirərkən inamla demək olar ki, o, dərslərdən ayrılmaq vaxtının 25%-ni eşidib-anlamaya sərf edir, çünki bu tapşırıqlar eyni zamanda bütün sinif şagirdlərinin iştirakı ilə aparılır. Bununla belə danışığa sərf edilən zaman faizi hər bir öyrənənin özünə məxsus ola-

caqdır. Bu, danışığ vərdişinin inkişaf səviyyəsindən, psixoloji vəziyyətdən və şagirdin fiziki aktivlik səviyyəsindən və sairədən asılıdır.

Gətirdiyimiz nümunələrdən görüldüyü kimi, xarici dil dərsləri üçün ayrılmış eşidib-anlama zamanının düzgün payının xarakteristikası hələ dəqiq müəyyən edilməmişdir. Bir çox müəlliflər hesab edir ki, düzgün fonetik vərdişlərin formalaşdırılması üçün və həm də xarici dildə söylənilən nitqin anlamasında eşitmə aparatına uyğunlaşma (adaptasiya edilmə) üçün ilk mərhələdə aparıcı rol eşidib-anlamaya verilməlidir. Eşidib-anlama leksikanın daha davamlı şəkildə yadda saxlanılmasını təmin edir, çünki söz birləşmələri dəfələrlə eşidilib və fonetik cəhətdən düzgün olaraq səsləndirilir. Demək olar ki, eşidib-anlama başlanğıc mərhələdə fonetik vərdişləri ikiqat inkişaf etdirir, çünki orada etalon şəkildə olan nümunəvi nitq təqdim edilir. Etalon dedikdə daha tez-tez səslərin, hərflərin, sözlərin və onlarla birlikdə səslənən çox və ya az məsafədə yerləşmiş vahidlərin bir-biriləri ilə uyğunlaşması nəzərdə tutulur [2, 437]. Sözlərin eşitmə obrazları, demək olar ki, kifayət qədər uzunmüddətli yadda saxlanılır və ucadan danışan və ya oxuyan zaman səhvə yol verilmir. Q.A.Kitayqorodskaya hesab edir ki, “qısamüddətli ünsiyyət (kommunikasiya) blokunda istifadə edilmiş səsli obraz o qədər möhkəmdir ki, ilk mətnləri oxuyarkən şagirdlər praktiki olaraq heç bir səhvə yol vermirlər” [4, 127].

Eşidib-anlama prosesində ən mühüm rolu səsli informasiyanın verilməsi oynayır. Bu vasitələrdən bəzilərini nəzərdən keçirək:

1. Müəllimin nitqi: auditoriyanın tələbatından asılı olaraq öz düşüncəsini templi və mənalı şəkildə sinifdə ifadə edə bilər və əgər şagirdlər onun ifadə etdiyi fikri lazımı şəkildə anlamırlarsa, həmin fikri təkrarlaya və ya izah edə bilər. Burada çatışmayan cəhət müəllimin səsində, onun intonasiyasına və artikulyar xüsusiyyətlərinə vərdiş etməkdən ibarətdir. Əgər alternativ nümunələr olmazsa, bu halda şagirdlər digər diktorların danışmalarını anlamaqda çətinlik çəkirlər.

2. Audioyazılar: bir qayda olaraq nitq daşıyıcılarının nümunəvi nitqlərini öyrənənlərə çatdırır və tempi, intonasiyanı təhrif etmədən mətni dəfələrlə təkrar səsləndirmək imkanı yaradır, şagirdləri tələffüzün müxtəlif tipləri ilə, kişi və qadın səslərinin müxtəlif tembləri, müxtəlif artikulyator xüsusiyyətlərlə tanış edir. Tədrisin nisbətən daha sonrakı mərhələlərində bu cür lent yazıları xarakterik səs küyləri və fon müdaxilələri olan real həyatı situasiyaları təqlid edə bilər. Audioyazılarda çatışmayan cəhət orada eşidib-anlamanın ilkin mərhələsində xüsusilə vacib olan danışığ tempini tənzimləmək kimi məsələni həyata keçirməyin mümkün olmamasıdır, çünki oradakı sürətli temp anlamı çətinləşdirir.

3. Tədris videofilmləri: videomaterial tədrisin səviyyəsi tələblərinə uyğun olaraq seçilməlidir. Bu kimi videofilmlərin davamlılıq müddəti və məzmun xüsusiyyətli metodiki cəhətdən ölçülüb biçilməli və özlərini doğrudan olmalıdır. Filmi dəfələrlə təkrar etmək imkanı, baxılmış material əsasında müxtəlif tipli tapşırıqları yerinə yetirməyə imkan yaradır. Bu vasitədə çatışmayan cəhət informasiyanın ötürülməsinə qoyulmuş informasiya çeşidinin məhdud dairədə olmasından ibarətdir.

4. Radio və televiziya verilişləri, kino və telefilmlər: tematikanın, səslərin tembr və artikulyator xüsusiyyətlərinin olduqca rəngarəng olması ilə fərqlənir. Bütün bunlar canlı dilin əvəzədməz mənbələridir ki, bunlardan eşidib-anlamanın son mərhələsində istifadə edilməlidir. Əvvəllər bu vasitənin çatışmayan cəhəti olaraq informasiyanın verilməsinin birdəfəlik olması qeyd edilirdisə, indiki müasir texnika imkan verir ki, istənilən radio və televiziya verilişini dəfələrlə səsləndirmək mümkün olsun.

O.B.Tarnopolskiy eşidib-anlamanın tədrisində audiomaterialların aşağıdakı parametrlərini təklif edir:

1. Leksik hissəyə təxminən 40 söz düşməlidir. Şagirdlər həmin həcmdə olan leksik materialı dərslər müddətində eşidib anlaya və danışıq prosesinə ayrılmış vaxtda öyrənə bilirlər.

2. Leksikadan savayı, mənimsəmə üçün vacib olanların sırasına açar sözlər kimi hesab edilən və ümumi mənanı dərk etməyə təsir göstərməyən, naməlum sözləri daxil etmək olar. Onların sayı tədris davam etdikcə 1-3%-dən 5-6%-ə qədər yüksəlir.

3. İlk mərhələdə audiomətnin səsləndirilməsinin davamlılığı 1,5-2 dəqiqə olur, sonralar isə o, 4-5 dəqiqəyə qədər uzadılır.

4. Diktorun deyim tempi təxminən bir dəqiqədə 200 sözü əhatə edir ki, bu da ingilis dili nitqinin tempinin orta həddinə uyğun gəlir [7, 127; 129].

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, eşidib-anlama üçün ayrılan leksik hissə güclü qruplarda 60-70 söz arasında dəyişə bilər, bir eşidib-anlama seansı üçün optimal norma 40 sözdən ibarətdir.

Əgər hesab etsək ki, eşidib-anlamanın tədrisi üç əsas mərhələyə bölünür, deməli bu mərhələlərdə tədrisin məqsədi və vasitələri fərqli şəkildə olmalıdır. Başlanğıc mərhələdə – xarici dildə səsləndirilmiş səs aparatına uyğunlaşma (adaptasiya) mərhələsində intonasiya olduqca mühüm rol oynayır. İntonasiya vasitəsi ilə bir cümlənin kommunikativ tipini ayırd edə bilərik: yəni cümlənin nəqli, sual, nida, əmr və s. növlərini. Ona görə də eşidib-anlama təliminin ilkin mərhələsində qarşıya qoyulmuş tapşırıqlardan biri “şifahi nitqin intonasiya və ritmik cəhətdən düzgün qavrayışını nəzərdə tutan reseptiv, ritmik – intonasiya vərdişlərinin yaradılmasından ibarətdir” [6, 93].

N.B.Yeluxina bir dərs çərçivəsində eşidib-anlama prosesini üç mərhələyə bölür:

1) Dinləmə prosesinin başlanmasına qədər olan mərhələ (situasiyanın yaradılması, kommunikativ tapşırıqın formalaşdırılması, qavrayışın yüngülləşdirilməsi üçün istinad yaratma)

2) Eşitmə prosesi (eşitmə və lazım olan məlumatın təqdimatı)

3) Dinlənilmiş materialın mənimsənilməsinə nəzarət [3, 20].

Eşidib-anlama prosesinə tələbələrini hazırlamaq üçün onlara aşağıdakı mikro-vərdişləri aşılamaq lazımdır:

Danışanın nitqində hansı informasiyaların ola bilməsi haqqında əvvəlcədən hissetmə vərdişi; naməlum frazaların və sözlərin mənalərini zənn etmə yolu ilə tapılması, diskurs sözlərinin və söz birləşmələrinin tanınması və həmçinin nitqə bağlayıcı sözlərin aşkar edilməsi; “gizlənmiş (məxfi) informasiyanın müəyyən edilməsi, yəni danışanın deyilmiş fikrə münasibəti” [1, 124-125].

Müasir metodikada ucadan deyilmiş nitqin dərk edilməsi üçün vahid tələb hələ işlənib-hazırlanmamışdır. Tədrisin başlanğıc mərhələsində eşidib-anlama üçün qısa dialoqlar və mətnlərdən kiçik parçalar üzərində iş aparmaq təklif edilir. İkinci mərhələdə dialoqlar və mətnlər nisbətən xeyli uzun olur, lakin bu mətnlərə qoyulmuş tələblər öz rəngarəngliyi ilə fərqlənir. Əsasən bu tapşırıqlarda suallara verilmiş cavablar tələb olunur və nadir hallarda çox saylı suallara verilən cavablarda seçim olaraq ya “bəli”, ya da “xeyr” cavabları nəzərdə tutulur (true or false). Bəzi dərs vəsaitləri özünü doğrultmayan, çətin tapşırıqlar təklif edir. Məsələn, bizim fikrimizcə, tədris vəsaiti olan “Headway Intermediate”-in audiomaterialın bir hissəsi və “Interchange 3” hədsiz dərəcədə uzun və çətinidir. Bir sıra dərs vəsaitləri vardır ki, məsələn, “Kernel one”, “Kernel lessons Intermediate”, “Kernel Plus”, “Interchange L”, “Interchange”, “Interchange 3” ki, “Oral Drills” (Şifahi nitq tapşırıqları) təklif edir (O`Null, 1982, 1980, 1972; Richards, 1995, 1994^a, 1994^b).

Düşünürük ki, bu kimi tapşırıqların eşidib-anlamanın tədrisinin ilkin və orta etaplarında əhəmiyyəti əvəzsizdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Бойцова Е.М. Аудирование как один из основных аспектов обучения на занятиях по иностранным языкам // Формирование профессиональной культуры специалистов XXI века в техническом университете: Труды междунар. науч.-практ. конф. СПб.: СПбГТУ, 2001, с.124 – 125
2. Евдокимова М.Г. Особенности реализации принципа наглядности в компьютерных средствах обучения иностранному языку // Формирова-

- ние профессиональной культуры специалистов XX века в техническом университете. - Труды 3-й Междунар. науч.-практ. конф. СПб.: СПбГПУ, 2003, с.432-440
3. Елухина Н.В. Обучение слушанию иноязычной речи // Иностр. языки в школе, 1996. N5, с.20.
  4. Китайгородская Г.А. Интенсивное обучение иностранным языкам: теория и практика. - М.: Русский язык, 1992, 254с.
  5. Розанова. Т.В. Развитие письменной речи глухих школьников в единстве с мышлением // Особенности мышления и речи глухих школьников: Сб. науч. трудов. - М., 1985, 84с.
  6. Санчес Ариель Ф. Нуньес. Обучение аудированию английской речи на 1 курсе языкового педагогического вуза на содержательно-функциональной основе // Функционально-содержательный подход в обучении иностранному языку в языковом педагогическом вузе. - Ленинград, 1987. с.90-96.
  7. Тарнопольский О.Б. Методика обучения английскому языку на 1 курсе технического вуза. - Киев: Выща школа, 1989, 154с.
  8. Murphey Tim. Teaching One to One. Longman, 1991.
  9. Richards, J. C. The Context of Language Teaching. CUP, 1994, 214p.

Yagut Axundova

Summary

The role of listening in the learning process

Since ancient times, communication of people speaking different languages has been through oral communication. Reported oral information, which was perceived by guesses, was illustrated by objects and related actions. Naturally, listening, i.e. perception of oral information was central to the process of communication. In the future, children were taught foreign languages by native speakers, the initial stage of which was listening to and understanding foreign speech. The methodology of teaching foreign languages is constantly being improved; a search is underway for new, more effective methods.

Listening plays a leading role in many modern teaching methods: direct, natural, oral, audiolingual, audiovisual, etc. Listening to many authors plays a leading role, although there is no common opinion on this issue. However, for successful teaching of listening you need to clearly understand the place of this aspect in the educational process, as well as adhere to certain principles of training.

Ягут Ахундова

Резюме
Роль аудирования в учебном процессе

С древних времен общение людей, говорящих на разных языках, происходило в устной форме. Сообщалась устная информация, которая воспринималась догадкой, иллюстрировалась предметами и соответствующими действиями. Естественно, аудирование, т.е. восприятие устной информации, было главным в процессе общения. В дальнейшем обучение детей иностранным языкам осуществлялось носителями языка, начальный этап которого заключался в слушании и понимании иностранной речи. Методика обучения иностранным языкам все время совершенствуется, идет поиск новых, более эффективных методов.

Аудирование занимает ведущее место во многих современных методах преподавания: прямом, натуральном, устном, аудиолингвальном, аудиовизуальном и др. Аудированию многими авторами отводится ведущая роль, хотя общего мнения по этому вопросу не существует. Однако для успешного преподавания аудирования нужно четко представлять место этого аспекта в учебном процессе, а также придерживаться определенных принципов обучения.

Rəyçi: ped.f.d., dos. F. Rzayeva